

Els Snick

**Waar het me slecht gaat
is mijn vaderland**

Joseph Roth

in Nederland en België

Voor Jeanne en Leon

Tekst © 2013 Els Snick en Uitgeverij Bas Lubberhuizen
Afbeeldingen © 2013 De rechten op de illustraties berusten bij de in de illustratieverantwoording genoemde instanties of personen. De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Mocht u desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, dan kunt u contact opnemen met Uitgeverij Bas Lubberhuizen, Singel 389, 1012 WN Amsterdam.

Omslag: Joseph Roth, getekend door Roger Wild, verschenen op 2 juni 1934 in het Franse blad *Les Nouvelles Littéraires* bij het artikel 'Une heure avec Joseph Roth' van Frédéric Lefèvre.

Afbeelding pagina 2: Joseph Roth in de Jardin du Luxembourg, Parijs, juni 1926.

Vormgeving: Piet Gerards Ontwerpers

Druk: Bariet, Steenwijk

Tweede druk april 2013

NUR 630/635

ISBN 978 90 5937 326 6

www.lubberhuizen.nl

Inhoudsopgave

Ter inleiding	7
De zomer van 1936: onder emigranten in Oostende	16
Jaren twintig: sterjournalist en beginnend auteur	33
Problemen in de liefde, succes met Hiob en Radetzkymarsch	43
Oprichting van de Amsterdamse exiluitgeverijen	53
Het emigrantcomplex	62
1935: de 'persconferentie' en de Napoleonroman	73
Biecht van een moordenaar: een Amsterdamse roman	86
Een nieuwe uitgever en bestolen door de chef de réception	102
Gelukkig België: het heeft een koning	111
Het einde: Böse und besoffen, aber gescheit	136
Nawoord	153
Beknopte bibliografie	156
Illustratieverantwoording	157
Persoonsnamenregister	158

Ter inleiding

Op 11 september 1937 meldde de Oostenrijkse schrijver Joseph Roth zich op het politiecommissariaat van Oostende. Zijn visum voor België was na drie maanden verlopen en om zijn verblijf nog met enkele weken te kunnen verlengen, moest hij een aantal persoonsgegevens verstrekken. De kuststad werd overspoeld door vluchtelingen uit Hitler-Duitsland en uit Oostenrijk, waar de nazi's stilaan ook de macht overnamen. De Belgische overheid was op haar hoede voor linkse onruststokers en de staatsveiligheidsdienst hield de emigranten nauwlettend in de gaten. Het waren vooral joden, communisten en socialisten die in België politiek asiël probeerden te krijgen of illegaal naar Engeland hoopten te kunnen oversteken. Roth was met een toeristenvisum in het land, officieel uitgereikt op het consulaat van Wenen. Zijn papieren waren in orde.

Joseph Roth stond nog tijdens zijn leven bekend als een mythomaan. Het 'inlichtingenbulletijn betreffende vreemdelingen' geeft daar een mooi voorbeeld van. Op de vraag waar hij geboren was, antwoordde Roth: Szwaby. In werkelijkheid was hij in Brody geboren, een overwegend joods stadje in Galicië, het meest oostelijke kroonland van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie, dat aan Rusland grensde. Vandaag behoort Brody tot Oekraïne. Roth vermeldde Szwaby al sinds de vroege jaren twintig op officiële documenten. Na de Eerste Wereldoorlog verzong hij de plek om een Oostenrijks paspoort te kunnen krijgen. De auteur van de beroemde Oostenrijkse roman *Radetzky* was sinds het uiteenvallen van de Habsburgse dubbelmonarchie geen Oostenrijks staatsburger meer. Oostenrijk verloor Galicië net als alle andere kroonlanden, Brody kwam in Polen te liggen en Roth, die als journalist in Wenen wilde blijven en de Poolse nationaliteit weigerde aan te nemen, werd stateloos. Tot hij met Szwaby een onschuldige ambtenaar kon misleiden en weer Oostenrijks staatsburger werd.

Joseph Roth was op 2 september 1937 drieënveertig jaar oud geworden. Het is een raadsel waarom hij aan de Oostendse politiecommissaris november als zijn geboortemaand opgaf. Verstond de ambtenaar hem verkeerd? Was Roth balorig of dronken of beide tegelijk en zei hij zomaar

wat? Zijn trouwdatum was hij helemaal vergeten. Op 5 maart 1922 was hij in Wenen getrouwd met Friederike Reichler. Zij was in 1937 al vele jaren ziek en verbleef in een psychiatrische instelling. Aan wie van haar bestaan niets afwist vertelde Roth soms dat zijn vrouw overleden was.

Roth had ook geen idee van de geboorte- en sterfdatum van zijn vader. Hij had de joodse koopman Nachum Roth, die in 1893 met Maria Grübel – en niet 'Rübel' zoals de dienstdoende agent opschreef – getrouwd was, nooit gekend. Nachum verdween nog voor de geboorte van zijn zoon uit beeld. Tijdens een zakenreis in Duitsland kreeg hij een zenuw-inzinking en hij overleed in 1911 in een krankzinnigengesticht. Roth hield het er graag op dat zijn vader een Oostenrijks officier was geweest, en gaf de oer-Duitse naam Wilhelm op.

Wettelijke woonplaats in het buitenland? Roth zwierf al jarenlang rond door Europa. Zijn jeugd had hij in Brody en de Galicische hoofdstad Lemberg, het huidige Lviv, doorgebracht en in 1914 trok hij als student naar Wenen. De eerste twee oorlogsjaren bracht hij in de hoofdstad door, in 1916 trok hij als vrijwilliger naar het front. Na de oorlog woonde hij vooral in Berlijn, dé culturele metropool van de jaren twintig. Als correspondent voor de *Frankfurter Zeitung* was hij meestal onderweg. Hij hield van het reizende leven als journalist en voelde zich thuis in de hotels van de grote Europese steden. Met de machtsovername van de nazi's in 1933 kwam een eind aan zijn loopbaan als journalist voor Duitse kranten en kon hij zijn boeken niet langer in Berlijn publiceren. Parijs werd zijn belangrijkste uitvalsbasis. Hij bracht langere perioden door in Marseille en Nice en in het Zwitserse Rapperswil aan het Meer van Zürich. Eind 1936 reisde hij nog een laatste keer naar Polen om er in familiekring de jaarwisseling te vieren. Hij keerde terug naar België over Wenen, waar hem het toeristenvisum werd verstrekt. Hij overnachtte net als in zijn gloriejaren als sterjournalist en bestsellerauteur in het luxueuze Bristol Hotel op de chique Ringstraße, dat hij op het 'inlichtingenbulletijn' als zijn laatste adres in Oostenrijk opgaf. De hotelrekening heeft hij nooit betaald.

Bij de vraag naar Roths vroegere verblijfplaatsen in België noteerde de agent 'geene'. Het juiste antwoord had 'Brussel' moeten zijn, Hotel Cosmopolite aan het Noordstation.

Het Oostenrijkse paspoort dat Roth in Oostende bij zich had was geldig tot juni 1938, maar de kleine Alpenrepubliek zou zolang niet stand houden. Met de Anschluss bij nazi-Duitsland in maart 1938 zou Roth voor de tweede keer zijn vaderland verliezen en een politieke vluchteling worden net als duizenden anderen.

PROVINCIE WEST-VLAANDEREN

Arrondissement BRUGGE-OOSTENDE

Gemeente OOSTENDE

Reg. 188... F. 81... (2)

INLICHTINGSBULLETIJN
 BETREFFENDE VREEMDELINGEN

11
 37
 (1) 10

N^o..... dossier Op. Veil.

1 ^o Inlichtingen tot vaststelling van de identiteit van :	Naam en Voornamen (3)	Datum en plaats van geboorte (4)	Huidige verblijfplaats (5)	Nationaliteit
Den vreemdeling	R.O.T.H., Josef	Ljwaby, 2. 11. 1894.	W. de la Courmet	Onbekend
Zijn(e) echtgenote (6) :	Riechler, Frederike	Wien, 12. 5. 1890.	Weenen	
Zijn(e) kinderen (7) :	geene			

2° Plaats en datum van het huwelijk.

Wenen, datum vergeten.

3° a) Voornamen, datum en plaats van geboorte alsmede adres van den vader ;

Wilhelm, geb. te Ljwaby, overleden.

b) Naam, voornamen, datum en plaats van geboorte alsmede adres van de moeder.

Riechel, Marie, geb. tekenen datum onbekend.

4° Werkelijk beroep (9)

Schrijver //

5° Wettelijke woonplaats in het buitenland. (10)

Weenen - Hotel Bristol.

6° Laatste verblijfplaats in het buitenland (10).

id.

7° Datum van de aankomst in België (11).

1-6-37.

8° Vroegere verblijfplaatsen in België (11).

geene

9° Datum van aankomst in de gemeente.

1-6-37.

10° Aard der papieren, hun staat, overheden, door wie zij werden afgeleverd, plaats en datum van hun aflevering (12).

Passeport N° 3433 afgeleverd te Weenen 11.8.28 door de Belg. president, geldig 12.6.38.
 Visa afgeleverd te Weenen door den Belg. Minister 24.5.37 geldig 3 maanden.

11° Is hij een politieke uitgewekene ? (13)

Neen.

12° Gedrag en bestaansmiddelen. Gerechtelijk verleden in België of in het buitenland.

Onbekend.

13° Is bij voornemens meer dan zes maanden in België te verblijven ?

tot 20 Sept. 1937.

14° Opmerkingen (14).

*Belanghebbende is in bezit gesteld van een vervalide gezins tot 20 Sept. 1937
gevolg aan brief N° Bureau van 7-9-37 van de Openb. Veiligheid.*

Onlangs opgenomen foto

echtgenoot

Te Oostende, den *11-9-1937*

Vr den Hoofdpolitiëcommissaris
(of zijn gevolmachtigde)
De Adj. Comm' Secretaris,

Ik ondergeteekende verklaar geen enkele veroordeling opgelopen te hebben.

(Handteekening van den vreemdeling)

Jozef Roth

1. Den heer Administrateur der Openbare Veiligheid over te maken voor elken vreemdeling die uit het buitenland komt, dadelijk na zijn inschrijving in het vreemdelingenregister of in het bevolkingsregister, alsmede voor de kinderen die, na hun vijftiende jaar, de identiteitskaart ontvangen.

Het bulletin kan slechts voor een vreemdeling dienen; is deze gehuwd, dan zullen zijn echtgenoot en zijn kinderen, die geen volle vijftien jaar oud zijn, er op vermeld worden.

2. Nummer van de inschrijving in het vreemdelingenregister.

3. De namen zullen in drukletters worden geschreven. Zijn er verschillende voornamen, dan zal de gewone voornaam onderstreept worden.

4. Het land vermelden.

5. Het juist adres in de gemeente van ieder der ingeschreven personen opgeven.

6. Meisjesnaam van de echtgenoot.

7. Voor de kinderen die meer dan 15 jaar oud zijn, moet een afzonderlijk bulletin worden opgemaakt.

8. De gemeente en het land vermelden.

9. Bovendien vermelden of de vreemdeling een van de door het koninklijk besluit van 15 December 1930, bedoelde beroepen uitoefent.

10. Gemeente, straat, nummer, provincie, departement of regentschap, arrondissement, kreis of kanton en land vermelden. Geldt het een arrondissement van de stad Parijs, het arrondissement aanduiden.

11. Gemeente, straat, nummer, alsook elken datum van aankomst in de gemeente en vertrek uit de gemeente vermelden.

12. a) Aan te duiden: den aard van de papieren door den vreemdeling overlegd om van zijn identiteit te doen blijken, de plaats en de datum van hun aflevering, de overheid die ze afleverde; b) geldt het een paspoort, dan zal bovendien het nummer en de geldigheidsduur worden aangeduid; c) in voorkomend geval, den datum en de plaats van aflevering alsmede den geldigheidsduur van het Belgisch consulaire visum vermelden; d) in voorkomend geval, de op dat visum aangebrachte voorwaarden tot beperking van het verblijf in België vermelden; e) vermelden of de vreemdeling in het bezit is van de bij koninklijk besluit van 15 December 1930, voorziene machtiging om in België te komen (vreemde arbeiders); f) de papieren enkel overmaken in geval twijfel bestaat of zij echt zijn, of toepasselijk zijn op degene die ze overlegde.

13. De reden aanduiden.

14. Vermelden of de vreemdeling verzocht werd het land te verlaten, ofwel het bewijs van inschrijving niet werd afgeleverd, ofwel de identiteitskaart dadelijk na de inschrijving werd afgeleverd. Aanduiden waarom een verblijf in België ongewenscht zou zijn.

15. In geval het onmogelijk is een afdruk van de rechter wijsvinger, dan zal een andere vinger gedactyloscopeerd worden; deze zal dan aangeduid worden. Weigert de vreemdeling zich aan die formaliteit te onderwerpen, dan zal hiervan melding worden gemaakt.

E. Pol. 76

Geraafde afdruk van den rechter wijsvinger (15)

van den echtgenoot

van de echtgenoot

Roth was in zijn jonge jaren een links georiënteerde auteur geweest, maar later noemde hij zich conservatief, katholiek en een aanhanger van de Oostenrijkse monarchie. De Oostenrijkse keizer Karel I, die in 1916 de legendarische keizer Franz Joseph had opgevolgd, had na de capitulatie in 1918 nooit officieel troonsafstand gedaan en zijn aanhangers beschouwden zijn zoon en opvolger Otto als de enige legitieme heerser over Oostenrijk. Karel was in 1922 in ballingschap op Madeira overleden en zijn weduwe, keizerin Zita, woonde sinds 1929 met haar acht kinderen vlak bij Brussel in het kasteel Ter Ham in Steenokkerzeel. Otto had aan de katholieke universiteit van Leuven rechten gestudeerd en was in 1937 klaar voor een terugkeer naar Wenen. In Steenokkerzeel werden plannen gesmeed voor een monarchistische staatsgreep. Roth zette zich actief in voor de legitimistische beweging, die ernaar streefde de Oostenrijkse keizer in ere te herstellen en zijn land voor een overname door de nazi's te behoeden. Tijdens zijn verblijf in België was hij enkele keren in het kasteel Ter Ham op audiëntie.

Roth was alcoholverslaafd. In 1916 was hij aan het front zwaar begonnen te drinken. De eerste jaren van zijn huwelijk was hij iets matiger geweest, maar de ziekte van zijn vrouw had hem weer naar de fles doen grijpen. De politieke ontwikkelingen in Europa van de jaren dertig en de zware financiële nood die daar het gevolg van was, hadden de drankzucht erger gemaakt. Roth dronk altijd en Roth dronk alles.

Joseph Roth is als de nostalgicus van het teloorgegane Habsburgse rijk en als legendarische drinker de geschiedenis ingegaan. Vandaag is de auteur van *Radetzky* weer helemaal in. Het aantal heruitgaven van zijn werk, in vele talen en overal ter wereld, is de laatste jaren nauwelijks bij te houden. Bij uitgeverij Atlas in Amsterdam kwam in 2012 een geïllustreerde versie van *De legende van de heilige drinker* uit. Het is het twaalfde boek van Joseph Roth dat de afgelopen jaren bij die uitgeverij is verschenen. Het uitgeversduo Ellen Schalker en Emile Brugman stond aan de wieg van dit project, daarin gesteund door bestsellerauteur Geert Mak.

In Maks magistrale historische overzicht *In Europa* wordt Roth als prominente getuige opgevoerd die de belangrijkste gebeurtenissen in de geschiedenis van de eerste helft van de twintigste eeuw van nabij heeft meegemaakt. Mak ging als literair journalist bij Roth in de leer, hij las zijn reportages tijdens een reis door Amerika: 'Ik had een bundel van zijn journalistiek werk uit Berlijn in mijn bagage gestoken, en tijdens een

lange treinreis langs de oostkust werd zijn schrijvende stem mijn belangrijkste gezelschap. Zo moet dat dus, dacht ik voortdurend. Zo moet je kijken. Zo moet je vragen. Zo bouw je een scène op. Zo breng je een stemming over op de lezer. Zo sleep je hem mee – tegen wil en dank soms – naar de meest godvergeten uithoeken van de twintigste eeuw, en laat je hem mee zweten en bloeden. En dat doe je allemaal in een paar honderd woorden, geen letter meer dan nodig. Dat is journalistiek vakmanschap ten top. Ik citeerde hem een keer, in een van die reisverslagen. En prompt maakte ik, bij thuiskomst, kennis met nog een ander fenomeen rondom Joseph Roth: zijn eeuwige vrienden. Waar ik ook kwam op de krant, van de hoofdredactie tot de stenografisten, overal schoten mensen me aan met: “Goed dat je hem weer eens even genoemd hebt.” Er bleek een stil verbond te bestaan rondom Joseph Roth, een genootschap waarvan je lid kon worden zonder het zelfs maar te beseffen.’

De auteur Benno Barnard is een van deze eeuwige vrienden. Hij noemt zich een conservatief nostalgicus zoals Roth zelf. Arnon Grunberg voelt zich vooral met de hotelmensen Roth verwant. Een recente aanwinst in het officieuze genootschap is Ernest van der Kwast. Deze half Indiase auteur werd in 2010 bekend met de roman *Mama Tandoori*, een tragikomische afrekening met zijn excentrieke Indiase moeder. In de roman *Job* van Joseph Roth vond hij de sleutel voor het vreemde raadsel dat zijn ogenschijnlijk harteloze moeder voor hem altijd was geweest. ‘Hoe ouder je wordt, hoe meer verdriet je kunt vasthouden,’ schrijft hij over haar. ‘Het begint aan je te kleven, en je bent steeds meer in staat het te bevatten. Toch heb ik het verdriet van mijn moeder pas begrepen toen ik zevenentwintig jaar was, in de zomer dat ik zelf vader zou worden. Ik las *Job* van Joseph Roth, en de tranen stroomden over mijn wangen.’

Het zijn slechts enkele voorbeelden van Roth-liefhebbers in de Nederlandse literatuur. Telkens weer wordt Roth geciteerd in interviews, columns en romans of als voorbeeld aangehaald. Ik vond verwijzingen en betuigingen van sympathie bij (in alfabetische volgorde) Martin Bril, Ian Buruma, Kees Fens, Maarten 't Hart, Ronald Havenaar, Henk Hofland, Geert van Istendaal, Tom Lanoye, Piet de Moor, Erwin Mortier, Joost Nijssen, Brigitte Raskin, Mark Schaevers, Jacq. Vogelaar, Frank Westerman, Tommy Wieringa, Willem van Zadelhoff en Michaël Zeeman. En er zijn er zeker nog heel wat te vinden.

Ook de theaterwereld is dol op Joseph Roth. Regisseur Johan Simons van de Münchner Kammerspiele bracht in 2009 *Hiob* en in 2012 *Hotel Savoy* op de planken en speelde daarmee voor uitverkochte zalen.

Joseph Roth had in Nederland in de jaren dertig van de vorige eeuw al een trouwe schare aanhangers. De auteur ontmoette hen in Amsterdam, waar vanaf 1933 zijn werk werd uitgegeven. Bij Em. Querido uitgeverijmaatschappij en uitgeverij Allert de Lange werd in dat jaar een aparte afdeling opgericht voor romans van in Duitsland verboden auteurs, onder wie beroemdheden als Thomas Mann, Bertolt Brecht, Alfred Döblin, Lion Feuchtwanger, Egon Erwin Kisch en dus ook Joseph Roth.

Zijn cafébezoeken in Amsterdam waren legendarisch en Roth zelf is deel van het Amsterdamse culturele erfgoed geworden. In De Engelse Reet, een authentieke bruine kroeg in de Begijnensteeg, herinnert een koperen plaatje aan 'Joseph Roth. Stamgast tijdens het interbellum'. Hoezeer hij in de stad werd opgemerkt en gewaardeerd bleek bij zijn overlijden in mei 1939. Meer dan veertig artikelen verschenen in de kranten over zijn dood, gedenkschriften in allerlei vormen. Het beroemdste is het 'In memoriam amici Joseph Roth' door Anton van Duinkerken, een uitgebreid gedicht in hexameters dat met de volgende strofes begint:

Stralend van trots zullen later mijn kind'ren hun kind'ren verhalen:
Vader heeft Joseph Roth nog gekend, en zij twee waren vrienden,
Kwamen bijeen en vervloekten in hun verschillende talen
De slechtheid van hun ontluisterden tijd, wiens geest zij niet dienden.

Vraagt er dan een: 'Joseph Roth nog gekend? dien aangrijpenden
schrijver?
Zegt ons, hoe was hij? Hoe deed hij? Ghoorzaamde hij de legende,
Die hem ons teekent als dronkaard, verteerd door een vurigen ijver
Voor 't ware geloof? – zoo zij 't antwoord uit naam van den man, die
hem kende:

Ja, Joseph Roth was een lijder aan drankzucht, een stakker
In 't oog der fatsoenlijken, weinig geschikt voor den omgang met
lieden,
Die zich en hun soort adoreren. Bezopen en boos, maar klaarwakker
Kwam hij alléén in de kerk en de herberg. [...]

Groot was mijn verbazing toen ik onlangs bij het grasduinen door de gedigitaliseerde kranten van de Nederlandse Koninklijke Bibliotheek een herinneringsartikel vond uit de *Juinensche Courant* van 19 maart 1983. De inmiddels hoogbejaarde journalist Charles de Egelbakker vertelt

daarin over een ontmoeting met Roth in 1936, die alle elementen van de Amsterdamse legende bevat:

Ik was op weg naar mijn zuster op de Stainer Steenweg, maar was een half uurtje te vroeg. Op die tweede pinkstermaandag zat aan een van de ronde tafels, ongeveer waar nu de soft-ice-machine staat, een heer van mijn leeftijd. Je zag direct dat hij niet alleen niet van Juinen kwam, maar zelfs niet uit onze provincie, ja hoogstwaarschijnlijk van over de grenzen. Hij zat druk te pennen, met één leeg en één halfvol jeneverglaasje naast zich. Toen ik langsliep keek hij op, en iets in zijn moede oogleden deed me bij hem gaan zitten. Hij stelde zich hypercorrect voor: 'Joseph Roth, ex-officier in het Keizerlijke en Koninklijke leger', en ik: 'Charles de Egelbakker, onderwijzer der vierde klasse van de School met den Bijbel te Juinen', want dat was ik toen. Met zijn kaarsrechte rug en zijn smalle broekspijpen had hij inderdaad iets militair over zich. Hij sprak half Oostenrijks, half Nederlands, en ik zou honderd gulden geven als ik wist wat hij allemaal zei. Hij vroeg mij honderduit over Juinen, waar hij alleen zat omdat zijn uitgever in de buurt aan het jagen was. 'Dus u bent schrijver?' zei ik. 'Ik ben journalist, ik schrijf boeken, ik kijk en schrijf op wat ik zie,' zei mijn vriend.

Ik vroeg of hij er die middag nog zou zitten, als ik van mijn zuster terugkwam. 'Dat hangt van de rapheid der Juinense konijnen af,' zei hij, 'maar neem toch vooral uw ravissante zuster mee.' Ik legde hem uit dat Elisabeth nooit in Het Herenhekje kwam.

'Joseph Roth?' riep mijn zuster uit, toen ik haar over mijn ontmoeting vertelde, 'maar dat is die beroemde Duitse schrijver, van de reportages in de *Frankfurter Zeitung*, hij is nu in ballingschap natuurlijk, woont in Parijs geloof ik. O, ik moet hem vragen wat hij van de vrouwenarbeid vindt. Het is zo'n vooruitstrevende man, dat zal hij zeker willen doen.' Mijn zuster was in die dagen feministe. Zij schreef in haar beste Duits een brief en vroeg mij hem te willen verzoeken daar direct op te willen antwoorden.

Toen ik in Het Herenhekje terugkeerde zat de tafel van Roth vol met alle notabelen en bijnotabelen van onze gemeente. De burgemeester, jonkheer van Echten, die later zo fout was, wiste zich de tranen uit de ogen van het lachen. De oberkelner snelde af en aan met plateaus vol kleine glaasjes. Zo gauw Roth mij zag, maakte hij plaats naast zich, zeggende: 'Dit is mijn oudste vriend in Juinen.'

Dat vond ik erg aardig van hem. Ik gaf hem de brief van mijn zuster. Hij las hem, en schreef onmiddellijk in een gebeeldhouwd handschrift dit antwoord:

*Sehr verehrte genädige Frau,
Sehr herzlichen Dank für Ihren lieben Brief. Ich schicke Ihnen anbei Ihren Aufsatz zurück, weil Sie ihn doch vielleicht brauchen könnten. Ich kann Ihnen unmöglich – trotz meiner altmodischen Galanterie – privat einen Replik liefern, weil ich von Repliken lebe. Vielleicht komme ich öffentlich noch auf die Frage zurück. Ich bin natürlich Überzeugt davon, dass die Frauen heute arbeiten müssen, aber ich bedaure diese Tatsache – und ich bedaure es dass die Frauen daraufstolz sind. Ich zöge es vor, ihnen so viele, so reiche, so schöne ‘Herdersuurtjes’ (wie Sie sagen) zu geben, dass ihnen niemals der Einfall käme, es gäbe ‘Arbeit’ in der Welt. Ich bin für ‘Herdersuurtjes’, verehrte gnädige Frau.*

*In dieser reaktionären Eigenschaft empfehle ich mich Ihnen ergebenst!
Joseph Roth.*

Ik heb Elisabeth deze brief teruggevraagd en bewaar hem nu al bijna vijftig jaar in het laatje van het buffet waar de kerstversierselen in liggen. Elke kerstmis zie ik hem weer, lees hem, en bewonder hem. Roth moet nu, zoals ik, de tachtig jaar gepasseerd zijn. Het was de enige maal dat ik in Juinen met een buitenlander gesproken heb. Ik ben er trots op deze grote schrijver ontmoet te hebben, en hem mijn vriend te kunnen noemen.

Toen ik deze tekst onder ogen kreeg, overzag ik in mijn enthousiasme het kromme Duits, de ongeloofwaardige spelfouten, de onwaarschijnlijkheid dat de journalist niet wist dat Roth in 1939 gestorven was en het hilarische verzinsel van het jaarlijks weerkerende kerstritueel. Ik wilde mijn ongetwijfeld spectaculaire vondst meteen melden aan het Joseph Rothgezelschap, het echte, in Wenen. Een google-sessie bracht me op betere gedachten. Charles de Egelbakker was net als de gemeente Juinen zelf een verzinsel van Kees van Kooten en Wim de Bie. De *Juineusche Courant* verscheen een paar keer bij de VPRO-gids en hoorde bij het zondagavondprogramma van Koot en Bie.

De zomer van 1936: onder emigranten in Oostende

Roth was voor het eerst in Oostende tijdens de zomer van 1936. Hij kwam er op uitnodiging van Stefan Zweig, een van de meest gevierde auteurs van die jaren en voor Roth al sinds het begin van zijn carrière een mentor, mecenas en vriend. Roth zat diep in de narigheid, zowel emotioneel als financieel.

De Amsterdamse emigrantenuitgeverijen moesten drie jaar na hun oprichting zwaar bezuinigen en Roth, die aanvankelijk een van hun paradepaarden was geweest en navenant hoge honoraria kreeg, was daar een van de slachtoffers van. Financieel zat hij compleet aan de grond. In België was het leven goedkoop en bovendien: Stefan Zweig zou alles betalen.

In de liefde zat het evenzeer tegen. Friedl, zoals hij zijn vrouw Friederike noemde, kwijnde weg in een psychiatrische instelling. Sinds enkele jaren had Roth een relatie met Andrea Manga Bell, een journaliste die hij eind jaren twintig in Berlijn had leren kennen en met wie hij sinds 1933 in Parijs woonde. Manga Bell was uitzonderlijk mooi en ze had een geschiedenis die tot de verbeelding spreekt. Haar vader was als zwarte Cubaan naar Europa gekomen om muziek te studeren bij Franz Liszt en was met een Duitse getrouwd. Zelf was Manga Bell met een 'negerkoning' uit de voormalige Duitse kolonie Kameroen getrouwd. Samen hadden ze twee kinderen. Le Prince de Douala et Bonanyo had in Berlijn geneeskunde gestudeerd en was na enkele jaren, zonder Manga Bell en de kinderen, naar Afrika teruggekeerd. Roth nam jarenlang de financiële zorg op zich voor wat hij zijn 'negerstam' noemde en betaalde het schoolgeld voor de kinderen. Ze waren in 1933 met hem meegekomen naar Parijs, waar de spanningen toenamen. Hij vond hen verwend, zij scholden hem uit voor 'mof'.

Roths alcoholverslaving maakte het allemaal nog veel erger. Het drinken kostte niet alleen veel geld, het maakte hem bij momenten onuitstaanbaar. En het tastte zijn gezondheid aan. Roth was lichamelijk een wrak toen hij begin juli 1936 in België arriveerde. In Hotel Siru, aan het Brusselse Noordstation, wachtte hij op Stefan Zweig, die hem daar zou komen halen.

Terrassen op de zeedijk van Oostende met op de achtergrond het verlichte Kursaal. Afbeelding uit *Variété* van november 1929.

Zweig was al enkele dagen eerder in Oostende aangekomen. Hij kende de badplaats al sinds de vakanties uit zijn jeugd en hij was er altijd blijven terugkeren. In 1902 had hij er als jonge twintiger een lyrisch essay, 'Saisontage in Ostende', over gepubliceerd. In zijn autobiografie *Die Welt von Gestern* beschrijft hij een reis door België in de zomer van 1914. Hij bezocht toen Luik, Leuven, Brugge, Ieper en Oostende. Aan de kust hoorde hij over de aanslag op de Oostenrijkse troonopvolger in Sarajevo. Hij zag het als niet meer dan een zoveelste incident op de Balkan en vermoedde helemaal niet dat er een oorlog zou volgen. Maar op 28 juli verklaarde Oostenrijk-Hongarije de oorlog aan Servië en brak de Grote Oorlog uit. Zweig kon in Oostende nog net met de laatste, volgepropte trein uit 'vijandig' gebied ontkomen.

Met de Franstalige Vlaming Emile Verhaeren uit Sint-Amands aan de Schelde onderhield Zweig een intense schrijversvriendschap. Hij vertaalde de gedichten van Verhaeren in het Duits en introduceerde hem zo bij een groot deel van het Europese publiek. Zweig bracht een aantal vakanties bij de dichter in België door. Later werd Frans Masereel een van zijn trouwste vrienden. Hij leerde deze Belgische kunstenaar tijdens de Eerste Wereldoorlog in Zwitserland kennen.

De laatste grote reis die Zweig door Vlaanderen had gemaakt was in

1928 geweest. Hij kwam voor het eerst na vele jaren weer in Ieper en was onder de indruk van de sporen die de oorlog daar zo zichtbaar had nagelaten. De Menenpoort was net officieel ingehuldigd en hij schreef een artikel over het indrukwekkende monument voor de tienduizenden soldaten van het Britse Gemenebest. Het oorlogstoerisme in het ooit zo vreedzame en slaperige stadje in de Vlaamse Westhoek beleefde een hoogtepunt: 'Nu fonkelt de naam Ieper, de ville martyre, op reclameborden van Rijsel tot Oostende, van Oostende tot Antwerpen en tot ver in Nederland. In schreeuwerige letters worden groepsreizen, excursies per automobiel of individuele bezoeken aangeboden, dagelijks suizen tienduizenden mensen (en misschien meer!) voor een paar uur naar hier: Ieper is de great show van België geworden, zelfs al een gevaarlijke concurrent voor Waterloo, de place to be voor elke toerist.'

Aan de Menenpoort schuiven anno 2012 nog steeds dagelijks lange rijen toeristen aan. Sinds vijfentachtig jaar wordt er elke avond de Last Post geblazen, een ontroerende hulde aan de slachtoffers van de Grote Oorlog. In 2014 wordt 'honderd jaar Eerste Wereldoorlog' herdacht en ook nu weer draait de marketingmachine op volle toeren.

Joseph Roth was eigenlijk liever in Brussel gebleven, een grote stad die hem aan zijn geliefde Parijs herinnerde. Maar Zweig wilde naar de kust. 'Oostende zal u beter bevallen, er zijn hier honderden goedkope hotels en bovendien zoals overal in België een voor u zeer gunstig verbod op sterkedrank,' schreef hij met een knipoog aan zijn vriend.

Zweig was dol op de zee en keek ernaar uit om daar goed te kunnen werken. 'Het zou een waar geluk voor mij betekenen, u als mijn literaire geweten in de buurt te hebben,' liet hij Roth weten. 'We zouden 's avonds ons werk kunnen bespreken en suggesties doen, net als in de goede oude tijd. U hoeft niet te baden, ik doe het ook niet – Oostende is geen badplaats maar een STAD, mooier, met een betere cafécultuur dan Brussel.'

Zweig werkte in Oostende aan een joodse novelle en had Roths kennis over het levende Jiddisch nodig. *Der begrabene Leuchter* was een symbolisch verhaal over de joodse diaspora – in 1936 een pijnlijk actueel thema.

Roth zelf had heel wat schrijffachterstand en kon de rust van het verblijf in Oostende goed gebruiken. Om toch maar zoveel mogelijk geld te verdienen had hij bij de twee emigrantenuitgeverijen tegelijk contracten afgesloten en zichzelf onmogelijke deadlines opgelegd. Eerst moest hij de roman *Beichte eines Mörders* afwerken, die bij uitgeverij Allert de Lange allang ingeleverd had moeten zijn. Querido verwachtte tegen het eind

van de zomer het manuscript van een nieuwe roman, *Das falsche Gewicht*. Tegelijk bereidde Roth nieuw werk voor, want de voorschotten die hij van Allert de Lange en Querido had ontvangen waren opgebruikt nog voor hij de teksten klaar had en hij wilde met nieuw werk zo snel mogelijk weer andere contracten binnenhalen.

Roth en Zweig waren met een toeristenvisum naar België gekomen. Evenmin als politieke vluchtelingen werden toeristen geacht zich met politiek bezig te houden, maar Roth deed dat wel. Hij stond in nauw contact met het Oostenrijkse legitimisme, een beweging die ernaar streefde de oude Oostenrijkse monarchie in ere te herstellen. Een mislukte staatsgreep had in 1934 in Oostenrijk tot een burgeroorlog geleid en het land had zich nog steeds niet hersteld van de chaos die daarop was gevolgd. De regering-Schuschnigg, een rechts regime dat een zelfstandig Oostenrijk op fascistische basis voorstond, kon amper het hoofd bieden aan de steeds grotere druk die Hitler uitoefende. De Alpenstaat dreigde als een provincie van het Derde Rijk te worden ingelijfd.

Roth dweept met 'keizer' Otto, die in Steenokkerzeel in ballingschap leefde, en trad op als verbindingsfiguur tussen de legitimisten van Wenen en Steenokkerzeel. Hij noemde zich een luitenant van het voormalige koninklijke en keizerlijke leger en cultiveerde de oud-Oostenrijkse gebruiken. Als hij ergens binnenkwam begroette hij zijn vrienden met een welluidend 'Servus' en een buiginkje, en de dames kregen een handkus.

Zweig was een overtuigd pacifist, net als zijn vrienden Masereel en de schrijver Romain Rolland, en liet zich over politieke zaken niet publiekelijk uit. Schrijvers moesten vooral goede boeken schrijven, vond hij, en dat gold zeker voor Roth, die hij mateloos bewonderde. Duitsers en Oostenrijkers liepen in Oostende minder in de gaten dan in Brussel. De hoofdstad werd met vluchtelingen overspoeld en intimiderende pascontroles en razzia's onder emigranten, die hoe dan ook van linkse sympathieën werden verdacht, waren aan de orde van de dag.

Dat Zweig zijn vriend absoluut uit het drukke en woelige Brussel naar de Belgische kust wilde lokken, had echter ook een zeer persoonlijke reden. Hij wilde genieten van de romantische sfeer van de oude badplaats in het gezelschap van nog een paar bekenden. Hij nodigde Emil Fuchs uit, de sociaaldemocratische krantenredacteur met wie hij in betere tijden in Salzburg in Café Mozart regelmatig schaak had gespeeld en die hem zou helpen met tekstcorrecties. Maar hij verwachtte vooral het gezels-